आज्योत्पवनप्रकरणे "बर्हिषः प्रादेशमात्रे पवित्रे कुरुते" इति गोभिलसूत्रे पवित्रपदस्य दलपरत्ववत्। अत्र नावाहनं नाग्नौकरणमिति निषेधयोः पौर्व्वापर्य्यादग्नौकरणपूर्व्वकालीनं प्रधानसम्बन्धि श्राद्धसूत्रोदितं श्राद्धाङ्गावाहनमेव निषिध्यते नत्वप्रधानसम्बन्धि पितृयज्ञवदित्यतिदेशप्राप्तं पिण्डाङ्गावाहनमिति। एतेन पिण्डाङ्गावाहननिषेधो मैथिलोक्तो हेयः। अत्राग्नौकरणनिषेधेन हुतशेषस्यालाभे "हुतशेषं दत्त्वा पात्रमालभ्य जपति पृथिवीत्यादि स्वाहा इत्यन्तसूत्रोक्तपात्रालम्भनस्यापि बाधः आनन्तर्य्याभावात् अमृतमिति मन्त्रलिङ्गविरोधाच्च। स्वदितमिति तृप्तिप्रश्न इति तृप्ताःस्थ इति तृप्तिप्रश्ने, स्वदितमित प्रश्नः। कुशमयब्राह्मणपक्षे तु प्रतिवचनानुपपत्त्या प्रश्नस्यापि निवृत्तिः अक्षय्यशब्दस्थाने उपतिष्ठतामिति प्रयोगः अत्रोपतिष्ठतामित्यनेनान्नादिकमित्यस्यान्वये अस्त्वित्यस्यान्वयानुपपत्त्या तस्याप्यप्रयोगः। अतएव पितृदयितायामन्नादिकमुपतिष्ठतामिति लिखितम्। ततश्च "प्रेतायाक्षय्यमस्तु च" इति ब्रह्मपुराणीयं "ततो वदेत् पुनर्धीमानक्षय्यमुपतिष्ठताम्" इति मार्कण्डेयपुराणीयञ्च गोभिलविरुद्धत्वात् शाख्यन्तरीयम्। अभिरम्यतामिति "वाजे वाजे" इति स्थानेऽभिरम्यतामित्यनेन विसर्जनमिति। एतेन "प्रेतश्राद्धेषु सर्वेषु न स्वधा णाभिरम्यताम्। स्वस्त्यस्तु विसृजेदेवं सकृत् प्रणववर्जितम्"

इत्याश्वलायनगृह्यपरिशिष्टात् एकोद्दिष्टे प्रणववर्जितं स्वस्त्यस्त्वित्यनेन यद्विसर्जनं तत्प्रेतश्राद्धविषयम् अभिरम्यतामिति तु सांवत्सरिकविषयमिति कल्पतरुश्रीदत्तवाचस्पतिमिश्राद्युक्तं निरस्तम्। बह्वृचानामेव पार्व्वणेऽभिरम्यतामिति विसर्जनस्य प्राप्तत्वादेकोद्दिष्टेऽपि तथात्वात् सर्व्वशाखिसाधारणनिषेधानुपपत्तेश्च। एतदिति पूर्व्वोक्तेतिकर्त्तव्यताकश्राद्धमित्यर्थः। प्रेतश्राद्धं नतु पार्व्वणविकृतित्वेन प्राप्तपितृलोकरूपपितुः श्राद्धम् अकृतसपिण्डीकरणस्य तथाविधपितृत्वाभावात्। अतएव तन्न्यायमूलकमेवाश्वलायनगृह्यपरिशिष्टेऽपि "पितृशब्दं न युञ्जीत पितृहा चोपजायते" इत्युक्तम्। अतएव विष्णुना "प्रेतस्य नामगोत्राभ्यां दत्त्वाक्षय्योदकेषु" च इत्यत्र प्रेतनामगोत्राभ्यामित्यनेन प्रेतस्येत्युक्तं नतु सम्बन्धिन इत्युक्तम् ततश्च मन्त्रे प्राप्तपितृलोकोपाधिकएव पितृपदस्थाने प्रेतपदोहो नतु अग्निष्वात्ताद्युपाधिके। एवमभिलापवाक्ये सम्बन्धित्वेन नोल्लेखः किन्तु प्रेतत्वेन असम्बन्धिनोऽपि मठब्राह्मणादेरपि प्रेतश्राद्धाधिकारित्वात्। अतएव शातातपेनापि "प्रेतान्तनामगोत्राभ्यामुत्सृजेदुपतिष्ठताम्" इत्युक्तम्। अत्र प्रेतस्यान्तः प्रेतान्तो नतु सम्बन्धिवाचकस्यान्तः नवा मैथिलोक्तो बहुव्रीहिस्तस्य तत्पुरुषापेक्षया जघन्यत्वात्, प्रेतपदस्य सम्बन्धिस्थानीयत्वेन तत्पुरुषस्यैव युक्तत्वाच्च। ततश्च प्रेतान्तनाम च गोत्रञ्च इति द्वन्द्वः अतएव तर्पणे विष्णुः "ततश्च सर्व्वे शवस्पर्शिनोगत्वा पितृपदस्थाने प्रेतपदोहेन द्वितीयान्तं तर्पयेयुः पितृशब्दोच्चारणे पितृहाभवति" इति। एतेषां वचनानां न्यायमूलकत्वात् सांवत्सरिकश्राद्धे एकोद्दिष्टविकृतीभूतेऽपि प्राप्तपितृलोकोपाधिकपितृपदवन्मन्त्रेऽभिलापे च सम्बन्धिबोधकपितृत्वेनैवोल्लेखः। एवञ्च देवताभ्यः पितृभ्यश्चेत्यत्र न प्रेतपदोहः तत्र पितृपदस्य दिव्यपितृपरत्वात् एवं नैकवचनोहोपि तथा "मधु द्यौरस्तु नः पिता" इत्यस्य द्यौः स्वर्गः पिता पितेव सर्व्वस्याधिगम्यत्वात् मध्वस्तु मधुमयी भवत्विति भाष्यव्याख्याने द्यौरिति पितेतिपदयोः सामानाकरण्यं प्रतीयते अत्र च द्युत्वपितृत्वयोर्भेदेऽपि धर्मिणोः सामानाधिकरण्येनाभेदावगमात् दिवः पितृसाधर्म्म्यप्राप्तिरिति पितृपदं पितृतुल्यपरं नतु जनकपरं प्राप्तपितृलोकपरं वेति तेनात्र मन्त्रे पितेत्येव वक्तव्यं नतु प्रेतपदोहः नवा "पितृशब्दं न युञ्जीत" इत्यनेन निषेधः। एवम् आमावेति मन्त्रे पितरेत्यत्र नोहः यदाऽहं श्राद्धं करोमि तदा मातरपितरावागच्छतामित्यनुव्रजने क्रियमाणे श्राद्धफलस्य प्रार्थनीयत्वात्। एवं वृद्धिश्राद्धेऽप्येतेषु नान्दीमुखविशेषणं न देयमेवेति अन्यत्र सर्व्वत्रोत्सर्गवाक्ये मन्त्रे च पितृपदप्रयोगनिषेधात् प्रेतपदोहः कार्य्यः।

"अत्रैकोद्दिष्टे गोभिलानुक्तोविशेषोऽभिधीयते। यथाह विष्णुः "एकवन्मन्त्रानूहेतैकोद्दिष्टे" इति एकवत् एकवचनवद्यथा स्यात्तथोहेत "अपूर्व्वोत्प्रेक्षणमूहः" (जै०) इत्युक्तेन पूर्व्वाप्राप्तैकवचनान्तत्वकल्पनेन बहुवचनान्तान्मन्त्रान् विकृतान् कुर्य्यात् एकस्मिन् पितरि बहुवचनस्यासमवेतार्थत्वात् प्रकृतावर्थप्रकाशनाख्यदृष्टप्रयोजनकस्य मन्त्रस्य विकृतौ बहुवचनस्थाने एकवचनोहः कर्त्तव्य इति न्यायमूलमिदं वचनम्। यद्वा "पवित्रे स्थो वैष्णव्यावित्यत्र "पवित्रासि वैष्णवी" इति न चात्र पवित्रमसि वैष्णवम् इति पितृदयितोक्तं युक्तं "पवित्रे स्थो वैष्णव्याविति" मन्त्रस्य हे पवित्रे युवां विष्णुदेवताके स्थः भवथः स्त्रीलिङ्गत्वं छान्दसमिति सायनाचार्य्यव्याख्याने गुण-